

BURSA'DA İHTİDA VE MÜHTEDİLER

Osman ÇETİN

Prof. Dr., BUÜ İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Fetihden önce Bursa

“Bursa” adı Bitinya kralı Prusias’tan gelmektedir. İlkçağlarda Anadolu’ya gelen kavimlerden biri olan Bitinyalılar, kuzeyden gelerek Bursa çevresi ile Sakarya havzasına yerleşmişlerdi. M. Ö. 377’den 74’e kadar 303 yıl varlığını sürdüren Bitinya krallığının en önemli şehirleri İzmit, İznik ve Bursa’dır. Ünlü Kartacalı komutan Anibal, Romalılara yenilince Bitinya krallığına sığınmış ve rivayete göre Kral Prusias’ın emriyle Bursa hisarını yapmıştı.

Bursa surları Bitinyalılar tarafından yapılmakla birlikte Bizanslılar devrinde tamir ve ilâveler görmüştür. Evliya Çelebi’nin, çevresinin on bin adımdan ibaret olduğunu bildirdiği bu orta hâlli Bizans kasabası iki bin ev, yedi mahalle, yedi kilise veya manastır, bir hamam, bir çarşı ve yirmi dükkândan oluşuyordu. Dinî yapıların en büyüğü Türklerin *Gümüşlü Kümbet* dedikleri Osman ve Orhan Gazi türbelerinin bulunduğu yerdeki *Saint Elie Manastırı*’ydı.

Orhan Gazi’nin fethettiği Bizans devri Bursa’sı surlarla çevrili bulunan kısımdan ibarettir. Bir zamanlar bu surlar *Hisarkapı*, *Kaplıcakapı*, *Zindankapı* ve *Yerkapı* (*Bab-ı Zemin*) ile dışarıya açılıyordu. Pınarbaşı’nda *Sukapı* adı ile bilinen başka bir kapı daha vardı. Yakın zamana kadar yıkık veya harap olan bu kapılar ve sur duvarları yeniden yapılmış veya tamir edilmiştir.

Fetihden sonra Bursa

Fizikî Gelişme

Orhan Bey, fetihle beraber Bursa’yı beyliğinin başkenti yaptı. Bu karar ister istemez Bursa’yı Osmanlı bürokrasisinin merkezi hâline getirdi. Bursa, bir anda, devlet ve din adamlarının, âlimlerin, askerlerin, tüccar ve her sınıf esnaf gruplarının ve kendilerine daha iyi yaşama şartları arayanların toplandığı yer hâline geldi. Bu hızlı nüfus artışı, şehrin fizikî yapısını da değiştirdi. Bu değişme, tabiatıyla önce eski Bursa’da, Hisar içindeki Bitinya, Roma ve Bizans devri Bursa’sında yaşandı.

Orhan Gazi, Bursa’ya girince eski Bizans sarayına yerleşmişti. *Bey Sarayı* denilen ve XVIII. yüzyıl başlarına kadar kullanılmış olan bu binanın yanına İl-eri oğlu Ahmed beyin yaptığı mescit Bursa’nın ilk mescidi oldu. Alaaddin Bey de yine Hisar içinde bir cami, hamam ve çeşme yaptırdı. Ancak Hisar’ın içi büyük çapta bir gelişmeye uygun olmadığından Orhan Bey, şehri surların dışına taşımaya karar verdi.

Orhan Gazi, surların dışında cami, han, hamam, imaret, aşhane, medrese, zaviye, mektep gibi pek çok sosyal ve dinî tesisi de içinde bulunduran bir külliye yaptırdı. Orhan Gazi’nin, külliyesi için seçtiği yer sık fundalıklarla kaplı, gayr-i meskûn bir alandı. Bu sebeple Sultan, külliyenin etrafını yüksek bir duvarla çevirdi. Buraya *Aşağı Kale* denildi. Bu kalenin bir kapısı Nalbantoğlu’na (*Taşkapı*) diğeri Bedesten’e (*Demirkapı*) açılıyordu. Orhan

Gazi'yi diğer hayırseverler izledi. Aşağı şehir kısa zamanda Tahtakale'den Setbaşı'na kadar yayıldı.

Daha sonra I. Murad, Hisar'da bir cami, Çekirge'de *Hüdâvendigâr Külliyesi*'ni, Yıldırım Bayezid, Ulu Cami, *Yıldırım Külliyesi* ve *Dârü'sşifa*'yı, Çelebi Mehmed *Yeşil Külliyesi*'ni, oğlu II. Murad da *Muradiye Külliyesi*'ni yaptırarak Bursa'yı imar etmeye ve büyütmeye devam etiler. Ancak Bursa'yı bu sultan külliyelerinden ibaret görmek son derece yanlış olur. Hayırsever devlet adamları, âlimler, şairler, zenginler de bu hizmet kervanına katılmışlardı.

Bütün bu gelişmeler bir süre sonra Bursa'yı Anadolu'nun önemli bir ticaret merkezi haline getirdi. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Bursa, Avrupa ile Orta Asya, Hindistan ve Arabistan arasında ticareti yapılan malların el değiştirdiği bir durak ve ipekli sanayiın son derece gelişmiş bir merkezi durumundaydı. Bu faaliyetler Bursa ticaretinin şahdamarı konumundaki *bedesten* ve çevresindeki *han* ve *çarşılar*da yoğunlaşmıştı. Bu durum şehrin refahını artırdı. Neşrî, daha Orhan Gazi devrinde bu gelişmeyi; “... ve bi'l-cümle Orhan zamanında müreffehu'l-hâl oldular. Zekât virecek kimesne bulunmaz oldu” diyerek anlatır.

Böylece Bursa büyüdü, yeni semtler, mahalleler ortaya çıktı. Evliya Çelebi'ye bakılırsa kendi devrinde, Bursa'da 176 Müslüman, 9 Rum, 7 Ermeni, 6 Yahudi, 1 kıbtî ve 1 miskinler mahallesi olmak üzere toplam 200 mahalle vardı. Neşet Köseoğlu ise yaptığı araştırmada XV. ve XVI. yüzyıla ait 274 mahallenin adını vermektedir. Bu hızlı gelişme, fetihten önce 10 bin civarında tahmin edilen nüfusun XVII. yüzyıl ortalarında yaklaşık 125 bine ulaşmasına sebep olmuştur.

Dinî ve Etnik Yapı

Bursa fethedildiği zaman şehrin nüfusu Hristiyan Rumlardan ibaretti. Rumlar, kuşatma ve fetih sırasında önemli ölçüde kayıp verdiler. Orhan Gazi şehre girince boş kalan evlere Türkleri yerleştirmesine bakılırsa bu azalma oldukça ciddi boyutlara ulaşmıştı. Ortodoks Rumlar nüfusun ana karakterini oluşturuyordu. Fethin etnik yapıda ortaya çıkardığı en belirgin gelişme ise şehre yeni bir unsurun, Türklerin gelmesiyle yaşandı. Şüphesiz Türkler beraberlerinde İslâmiyeti de getirdiler. Böylece Bursa, Türklerle Rumların, Müslümanlarla Hristiyanların ve zaman içinde Yahudilerin birlikte yaşadıkları bir şehir haline geldi.

a. Müslümanlar: Osmanlı idaresinde Bursa nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan meydana geliyordu. Türkler, Müslüman gruplar arasında hâkim zümre durumundaydı.

Bursa fethedilmeden önce çevrede yaşayan Türkler olduğunu biliyoruz. Aslında *Rum Abdalları*'nın ve *Horasan Erenleri*'nin fetihten önce bu topraklarda faaliyette bulundukları düşünülürse bunun tabii bir şey olduğu rahatlıkla söylenebilir. Osmanlı kronikleri, fethe çıkan Osman Gazi'yi Sakarya suyu kenarında Beştaş Tekkesi'nde bir şeyhin misafir ettiğini ve bu şeyhin yöre hakkında sultana bilgi verdiğini yazıyorlar. Bursa köyleri arasında Kabul Baba, Erenler, Dedeler, Işıklar, Tekke, Baba Sultan gibi şeyh ve dervişlerin isimlerini taşıyan, onların hatıralarını yaşatan köyler vardır. Büyük bir ihtimalle bu köylerin kurulmasına sebep olan şahıslar Bursa fethedilmeden önce veya hemen sonra bu yöreye yerleşen şeyh ve dervişlerdi.

İlk Osmanlı sultanları zamanına ait resmî vesikaların ele geçmemesi yüzünden Bursa'nın ne suretle iskân edildiğini, iskân edilen ahalinin Anadolu'nun hangi

bölgelerinden getirilmiş olduklarını veya hangi Türk boylarına mensup bulunduklarını tayin etmek oldukça zordur. Bursa köyleri arasında rastladığımız bazı isimler, bize bu konuda da ipucu vermektedir. Danişmend, Yeni Danişmend, Hoban Danişmend adındaki köyler büyük bir ihtimalle buralara iskân edilenlerin “Danişmend-ili”nden (Amasya, Tokat, Sivas civarı), Keles ile Hotanlı ve Sincan Sarnık köylerine yerleşenlerin Türkistan’dan, Karaman köyü sakinlerinin Konya-Karaman civarından, Sivaslılar ve Simavlılar mahalleri sakinlerinin Sivas ve Simav’dan geldiklerini; Kızık, İğdir, Üregil, Alayurt (Alayunt ?), Bayındır, Alpagut isimleri de bölgeye gelenlerin Oğuz boylarına mensup Türkmenler olduklarını gösteriyor. Aşıkpaşazâde, Rumeli fetihlerinde bol *doymuluk (ganimet)* elde edildiğini gören gençlerden pek çoğunun Anadolu vilâyetinden Bursa’ya, oradan da Rumeli’ye geçerek orduya katıldığını haber veriyor.

Bursa’ya Anadolu, İran hatta Türkistan’dan gelen göçebe veya şehirli Oğuz kitleleri dışında başka Müslüman kişi ve gruplarda gelmiş olmalıdır. Zira siciller, özellikle Tebriz ile Bursa arasında çok sıkı ticarî ve kültürel temasın bulunduğunu gösteriyor. Bu durum, Bursa’da Türkler dışında başka Müslüman unsurların da yaşadığı anlamına gelir. Zira İran’la münasebetler, az da olsa İranlıların Bursa’ya gelerek yerleşmelerine sebep olmuştu. Âşıkpaşazâde’ye göre bunlar, sultanların yakınlarına dahi nüfuz edebiliyorlardı. Bursa’da hâlâ mevcut olan Acemreis Camii ve mahallesi, Acemler semti, İranlı unsurun hatırasını yaşıyor. Araplar, Arap Mehmed ve Arap Muhyiddin mahalleleri ise bir başka Müslüman etnik gruba işaret ediyor.

b. Hristiyanlar

1. Rumlar

Rumlar, yukarıda da kısmen işaret edildiği gibi Bursa’nın eski sakinleridir. Fetihden sonra bunların Hisar’ın dışına çıkarıldıklarını görüyoruz. Evliya Çelebi’nin sözünü ettiği dokuz Rum mahallesinden bir kısmı Hisar’ın arkasında, bazıları da Çakırhamam ile Altıparmak semtleri arasında bulunuyordu. *Altıparmak* da bir Hristiyan mahallesi idi. *Umurbey*, *Kayabaşı*, *Kırkmerdiven*, *Balıkpazarı*, *Kayhan*, *Demirkapı*, *Kocanaip* mahallelerinde de Rumlar oturuyorlardı. Müslümanların çoğunlukta oldukları mahalle ve semtlerde de Hristiyan aileler bulunuyordu. Bunun istisnası Emirsultan mahallesi idi.

Kaynaklar bize, Bursa ve çevresinde bulunan Rumların tehcirine dair herhangi bir bilgi vermiyor. Aksine özellikle Mudanya ve Gemlik gibi bazı kazalarda son zamanlara kadar Rum nüfusun çoğunlukta olduğunu biliyoruz. Köyler arasında ise Karaman, Hamitler gibi Müslümanların, *Apolyont*, *Zeytinbaşı*, *Kurşunlu* gibi Rumların yaşadığı yerler vardı. Türklerle Rumların karışık olduğu köylerin sayısı da az değildi. Buralarda yaşayanlar muhtemelen zamanla Bursa’nın kenar semtlerinde toplanarak yeni Rum mahalleleri oluşturmuşlardı.

2. Ermeniler

Bursa’da Hristiyanlar arasında yoğunluk bakımından ikinci sırayı Ermeniler alıyordu. Bursa kadı sicilleri bize, onların da Rumlar gibi bütün Bursa mahallelerine dağıldığını gösteriyor. Yalnız *Setbaşı*, *Mollaarap*, *Çobanbey*, *Namazgâh* Ermeni nüfusun giderek yoğunlaştığı mahallelerdi. Evliya Çelebi’nin, Bursa’da yedi Ermeni mahallesi bulunduğunu bildirmesi, XVII. yüzyıldaki nüfusları hakkında fikir verir mahiyettedir.

Fetih sırasında şehirde sadece Rumlar olduğuna göre Ermeniler Bursa'ya sonradan gelmiş olmalıdır. Muhtemelen bunlar Anadolu'nun muhtelif yerlerinden batıya, Osmanlı topraklarına göç eden kimselerdi. Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra da bu göçün devam ettiğini düşünmek zorundayız.

Ermeniler yalnız Bursa'nın içinde değil köylerinde de oturuyorlardı. İnegöl'ün *Yenice-i Müslim*, *Kurtbey*, *Cerrah*, *Orhangazi'nin Karsak*, *Gürle*, *Dutluca*, *Sölöz-i gayrimüslim*, *Cedid*, *Yenişehir'in Marmaracık* köylerinden Ermeni mühtedilere rastlanması, bu köylerde belli sayıda Ermenilerin yaşadığını ifade etmektedir.

3. Diğer Hristiyan Gruplar

Bursa'nın Hristiyan nüfusunun Rum ve Ermenilerden ibaret olduğunu söylemek doğru olmaz. Şehirde Venedik ve Napoli başta olmak üzere Avrupalı tacirler, Yunan, Rus, Alman teb'alı Hristiyanlar da yaşıyordu. Bursa'ya esir ve köle olarak gelen ve dinlerini koruyarak burada yaşamaya devam eden pek çok ve değişik millete mensup gayrimüslim de vardı.

4. Yahudiler

Rum ve Ermenilerden sonra Bursa'daki üçüncü en yoğun gayrimüslim kitleyi Yahudiler oluşturuyordu. Bunlar daha çok kendi mahallelerinde oturuyorlardı. Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği altı Yahudi mahallesinin Altıparmak semtinde olduğunu söylemek gerekiyor. Burada üç havranın bulunması Yahudilerin daha çok bu semtte yaşadıklarının açık bir göstergesidir. *Kuruçeşme* ise tam bir Yahudi mahallesi idi.

Bursa'daki Yahudi varlığını M. Ö.79 yılına kadar çıkaran Kâzım Baykal, fetih sırasında Bursa'yı terk edenler arasında Yahudilerin de bulunduğunu söyler. Kaynaklarda Orhan Gazi'nin, Bursa'yı alınca şehri şenlendirmek için komşu ülkelerden halkı celb etmeye başladığı ve bu sırada Bizans hâkimiyetinde ezilen Yahudilerin Osmanlıların davetine uyarak Bursa'ya geldikleri yer almaktadır. Tahrir defterlerindeki bazı kayıtlar, 1492'de İspanya'dan ayrılan bazı Yahudilerin Bursa'ya geldiklerine işaret etmektedir.

Fetihten sonra, başta Orhan Gazi olmak üzere Osmanlı padişahlarının gayrimüslimlere karşı son derece adil davrandıkları biliniyor. Bunlar, cizye ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmek şartıyla devletin himayesinden yararlanıyor, işlerini rahatlıkla yürütüyor, ibadetlerini serbestçe yapabiliyorlardı. Bu tutum onların Osmanlı idaresinden memnun olmalarına ve bağlılık göstermelerine sebep oldu. Mecbur olmadıkları halde pek çoğunun davalarını Osmanlı şer'î mahkemelerine getirmeleri de bu memnuniyetin ve güvenin işaretiydi.

Fakat her şeye rağmen gayrimüslimlerin bazı kısıtlamalara tabi tutuldukları anlaşılıyor. Mesela, Müslümanların kavuk ve ayakkabıları *sarı* iken, Ermenilerin şapka ve ayakkabılarının *kırmızı*, Rumların *siyah*, Yahudilerin *mavi* olması emredilmişti. Sarık sarmaları yasaktı.

5. Mühtediler

Bursa'nın Müslüman kimliğinin oluşmasında önemli katkıları olan mühtedilerin ayrıca ele alınması gerekir. Bursa'daki Müslüman kitle arasında Türklerden sonra ikinci büyük grubu değişik milletlere mensup mühtediler oluşturuyordu. Sayılarını tam olarak

bilemediğimiz mühtedilerin bir kısmı Bursalı Rum, Ermeni ve Yahudiler arasında çıkıyordu. Ancak özellikle XV. ve XVI. yüzyıllara ait sicil kayıtlarından bu dönemde binlerce köle ve cariyenin azad edildiklerini ve bunların Rum, Frenk, Macar, Arnavut, Boşnak, Çerkez, Rus, Leh, Habeşli, Rumen, Hırvat gibi çok değişik ırklara mensup olduklarını öğreniyoruz. Şüphesiz Müslüman olduktan kısa bir süre sonra bunlar Türk nüfusu içinde eriyor ve Türkleşiyorlardı.

Bursa mahkeme sicillerindeki bazı kayıtlar ihtidalar konusunda bize ışık tutmaktadır. Mesela 22 Safer 981/22 Haziran 1573 tarihli bir belgede, mahkemeye başvuran Hacı İvaz Paşa Vakfı mütevellisi Osman b. Ece'nin, adı geçen vakfın, vâkıfın şartı gereği mühtedilere verilmek üzere her gün iki akçe tahsis ettiğini, fakat son zamanlarda ayda 4-5 kişinin Müslüman olduğunu ve bu meblağın artık yetmediğini söylediği ve tahsisatın artırılmasını istediği yer almaktadır.

Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllara ait sicillerde doğrudan veya dolaylı ihtida kayıtlarına rastlanır. Şer'îye sicillerinin, sıradan davalar dışında çok değişik konularda kayıtlar ihtiva ettiğini biliyoruz. İşte bu kayıtlar arasında ihtida i'lamları da bulunuyor. İhtida olayları sicillerde doğrudan veya dolaylı bir şekilde yer almaktadır. Zaman zaman miras, alış-veriş, kefâlet, vesâyet, itk/köle azadı gibi çok değişik konularla ilgili sicil kayıtlarında mühtedilerin adına rastlıyoruz. Meselâ 889/1484 tarihli bir vekâlet kaydında "... Ali b. Abdullah el-mühtedî vekil oldu..." denilmesi Ali'nin bir mühtedi olduğunu göstermektedir. 897/1492 tarihli bir kayıta *sıla için* Selanik'e gitmek isteyen Mustafa b. Abdullah'ın mühtedi olduğunun belirtilmesi de dolaylı bir ihtida kayıdıdır.

XVII. yüzyıldan itibaren giderek artan bir şekilde doğrudan ihtida kayıtları ile karşılaşırız. Meselâ, 29 Zilkade 1085/24 Şubat 1675 tarihli bir sicil kaydında; "*İşbu şehir-i Ramâzani'l-mübârekin dokuzuncu Çarşamba günü Bardros nam mühtedi şeref-i İslâm ile müşerrefolub ismi Mehmed tesmiye olundu*" denilmesi; Muharrem 1316/Temmuz 1898 tarihli başka bir kayıta, Bursa Mollaarap Mahallesi'nde oturan Ermeni Ohannes kızı Ludmire'nin, "*Meclis-i İdâre-i Vilâyet'e bir dilekçe ile başvurarak Müslüman olduğunu ve Fatma Hüsnîye adını aldığını*" belirtmesi doğrudan ihtida kaydına örnek olarak gösterilebilir.

Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllara ait siciller incelendiğinde, Müslüman erkek ve kadınların pek çoğunun baba adının *Abdullah* olarak kaydedildiği dikkat çeker. Bunun sebebi bir gelenek olarak mühtedilerin baba adının söylenmemesi ve babalarından *Abdullah* diye söz edilmesidir. Baba adları *Abdullah* olan bu kişiler büyük bir çoğunlukla köle ve cariyelikten gelen, zamanla azat edilerek Bursa'ya yerleşen Müslümanlardı. Araştırmalar, azat edilen köle ve esirlerin %90 gibi büyük çoğunlukla Müslüman olduklarını göstermektedir. Öyle anlaşıyor ki, bu yeni Müslüman unsurdan eski statülerini anlatmak için *atık* ve *atıka* diye söz ediliyordu. Bir süre sonra da bir zamanlar köle ve cariyelik olduklarını hatırlatma ihtiyacı duyulmuyor ve sadece *fülan b. Abdullah* denilmekle yetiniliyordu. Fakat bütün bunlara rağmen hür Müslümanlar arasında da *Abdullah* adını taşıyanlar vardı. İşte bu durumu belirtmek için bunların isimlerinin önüne *hür* veya *hürre* tabiri eklenirdi.

Tanzimat'tan sonra *şer'î* ve *nizamî* mahkemelerde yeni düzenlemelere gidilmesi ve sicil geleneğinin yeniden ele alınarak belli esaslara bağlanması sırasında *ihtida i'lam*larında da bazı değişiklikler görülmektedir. Bu dönemde;

a) Mühtediler Müslüman olduklarını veya böyle bir istekleri bulunduğunu bir dilekçe ile *Meclis-i İdâre-i Vilâyete* bildiriyorlardı.

b) Meclis'te mühtedinin kimliği tesbit ediliyor, *hür*, *âkil* ve *bâliğ* olup olmadığı araştırılıyor, *tabiiyyeti* belirleniyordu. İhtidaya dış etkilerin sebep olup olmadığına, (*cebr*, *iğfal* ve *tergîb gibi*) bakıyorlardı. Mühtediye kelime-i şehâdet teklif ediliyordu. Sorgulama bizzat valinin huzurunda bir heyet tarafından yapılıyordu.

c) Vilâyet İdare Meclisi'nde sorgulaması tamamlanan mühtedi *meclis-i şer'-i şerîfe* (*şer'î mahkemeye*) gönderiliyor ve aynı işlemler burada da tekrarlanıyordu.

Bu uygulamada dikkatimizi çeken en önemli husus, mühtedinin "*istintak*"ı sırasında, *gayrimüslim teb'a* yahut *yabancı devlet temsilcilerinin müşahit sıfatıyla hazır bulunmalarıdır*.

İhtidânın sebep ve sonuçları

İhtidâ, sözlükte "*doğru yolu bulmak; yol göstermek*" anlamına gelen *hüdâ* (hedy, hidâyet) kökünden türemiş olup "*gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak*" demektir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. İhtidâ eden kimseye *mühtedî* adı verilir. Din değiştirme olayı Batı dillerinde "*conversion*" kelimesiyle karşlanır, din değiştiren kimseye de "*convert*" denir.

İslâmiyet evrensel bir din olup kendi değerlerinden bütün insanların faydalanmasını, dolayısıyla Müslüman olmayanların ihtidâ etmesini ister. Müminlere de bu noktada görevler yükler. "*Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde tartış*" (*en-Nahl* 16/125) mealindeki ayet bu görevi açıkça ifade eder. Hz. Peygamber (sav) bir hadisinde, "*Bir kişinin ihtidâ etmesine vasita olmak büyük bir servete kavuşmaktan daha hayırlıdır*" (*Buhârî*, "*Cihâd*", 102; *Müslim*, "*Fezâilü's-şâhâbe*", 34) buyurarak konunun önemine dikkat çeker.

İhtidânın tek şartı, kelime-i şehâdet getirerek Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmektir. Bunun herhangi bir törenle veya dinî bir kurumun huzurunda gerçekleştirilmesi gerekmez. Fakat en az iki kişinin yanında şehâdet getirmek gelenek olmuştur. Ancak zamanla mühtedinin İslam devleti ve toplumuyla ilişkilerinin daha sağlıklı yürütülmesini sağlamak için mahkemede tescili uygulaması başlatılmıştır.

İhtidaya pek çok şey sebep olmakla birlikte *kültürel etkileşim*, *iktisadî ve psikolojik sebepler*, *ferdî çalışmalar* (*tebliğ ve irşat gibi*) *muhatap olma*, *hukukî imkânlardan yararlanma isteği* vs. gibi bazı başlıklar ön plana çıkmaktadır.

İhtida, insan kişiliğinin tamamen değişmesi ve yeni bir ruhî hayata geçiş manasına gelir. Bu süreci yaşayan her mühtedi bir ölçüde eski kültür mirasını reddetmek durumundadır. O yalnız inançları bakımından geçmişle ilgisini kesmez, aynı zamanda inancına bağlı olarak geliştirdiği kültürünü ve kültür çevresini de değiştirir. Böylece yıllardır içinde yaşayıp durduğu topluma yabancılaşır, hatta bu ret olayı karşılıklı yaşanır. Hemen her mühtediye anne, baba ve çocukları, yakın akrabaları yüz çevirirler.

Böyle bir durumda ferdin, yani ihtida eden ve yakın çevresinden ayrılan şahsın maddî-manevî pek çok sıkıntıya düşeceği açıktır. Müslümanların ihtida olaylarını İslâm adına mühim bir mesele olarak telakki etmeleri ve mühtedileri bağrılarına basmaları, gerekiyorsa maddî ve manevî destek sağlamaları ve onları her türlü olumsuzluğa karşı korumaları bu bakımdan büyük bir önem taşımaktadır. Bu sebeple mühtedilerden söz ederken onların ihtida sonrası yaşadıkları problemleri, mühtedi-Müslüman, mühtedi-

gayrimüslim, mühtedi-devlet münasebetlerinin aldığı şekli ve daha pek çok şeyi ele almak gerekir. Mühtedilerin dinî hayatı, devletin mühtedilere yönelik uygulamaları, halkın ve vakıfların mühtedilere yaklaşımı da bunlar arasında yer alır.¹

Ek.

A 145/173 numaralı Bursa Şer’iye Sicilinden bazı ihtida kaydı örnekleri:

“Bursa’da bazı kallâb Yahudiler olub .. südde-i sa’âdetime gönderesin, anun gibi havflarından İslâm arz ederlerse İslâm icrâ-yı ahkâm-ı şer’iyyeye mâni’ değildir... BŞS, A 145/173, 287b.

Cellad İsa b. Abdullah ve Ali b. Muhyiddin, Hızır b. Bali adındaki zimmiyi mahkemeye getirmiş ve “Hızır bir Müslüman kadını tutup öperken bazı Müslümanlar görmüşler. Tutup getirdiler, yeniçeri dolaması ve sipahi pabucu giyiyor. Başında da örfiye var. ‘Niçin bunları giydin?’ dediklerinde ‘ben Müslümanım’ demiş” iddiasında bulunmuşlardı. Hızır sorgulanınca iddiayı reddetmiş ve “ben kadını öpmedim, Müslümanım da demedim. Ayrıca bu dolamayı bir yeniçeriden satın aldım, sipahi pabucunu kendim giydim” cevabını vermişti. Ancak kadının getirdiği şahitlerden biri “ben Müslümanım dedi ve avreti öperken gördüm”, Hacı Nasuh ve Mehmed de “adı geçen Hızır bu konuda pek çok kere uyarılmıştı” demişlerdi.

“Sicill-i bâlâda mezkûr olan Hızır, meclis-i şer’de Müslüman olub imâna geldikte Mehmed nâm virilüb mâ veka’a bi’t-taleb kayd olundu.” BŞS, A 145/173, 134b. (14 Şevval 995/17 Eylül 1587)

Yeniçeri Abdi b. Mehmed, Murad veled-i Serkis adındaki zimmiyi Tahtakale’de Talimhâne içinde Müslüman üslûbunda başında beyaz tülbenet sarmış olarak bulmuş. Kendisine “sen Müslüman mısın” diye sorduğunda “elhamdülillah Müslümanım” cevabını almış. Bu durum Müslümanları rencide ettiğinden, Abdi de Murad’ı tutup mahkemeye getirmişti. Murad, hâkimin huzurunda “ben bu makûle kelâm söylemedim” diyerek inkâr etmişti. Şahitler Yeniçeri Abdi’yi doğrulayınca Murad hapsedilmiş, ancak ertesi gün kendi rızasıyla Müslüman olduğunu ikrar etmişti. BŞS, A 145/173, 83b.

12 Ramazan 995/16 Ağustos 1587 tarihli başka bir sicil kaydında Veled-i Harrat mahallesinden Hacı Yusuf’un Ermeni Murad’ı mahkemeye getirerek, “Bu gün Murad Kayaganoğlu mahallesinde yanıma geldi. Ona ‘gel Müslüman ol’ dedim ve iman teklif ettim. O da ‘bismillah, eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasülühü, batıl dinden çıktım hak dine girdim’ dedi” iddiasında bulundu. Murad, mahkemede bu iddiayı reddetmiş ve “ben Müslüman olmadım, seni aldattım” diye cevap vermişti. Olayın şahitleri, “Murad bizim yanımızda imana gelip kelime-i şehâdeteyni getirip batıl dinden hak dine girdim dedi” deyince kadı, Murad’ın Müslüman olduğuna hükmetmişti. BŞS, A 145/173, 105a.

Bu devirde bazı gayrimüslimler, ceza almamak veya bir yükümlülüğten kaçmak için Müslüman oluyorlardı, bunlara “yasak Müslümanı” deniliyordu.

A 145 numaralı Bursa mahkeme sicilinde gerçek ihtida olaylarına da rastlıyoruz:

“Muharrem Çelebi b. Hacı Bekir nâm kimesne, mahfel-i kazâya, kâfir iken ismi Yani olub ve hâlâ ismi Sefer olan sagîr emredi ihzâr idüb şöyle takrîr-i merâm eyledi ki mezkûr Sefer’i ben dîn-i İslâm’a da’vet edüb inâyet-i ilâhî ile Müslüman olmuştur, suâl olunub yine bana teslim olunub hizmet etmek isterim, didikde mezkûr Sefer fi’l-vâki’ ben merkûm Muharrem Çelebi dâveti ile İslâm’a geldim ve merkûm Muharrem Çelebi ile çırac olurum, dimeğin yine merkûm Muharrem Çelebi’ye

¹ Geniş bilgi için bk. Osman Çetin, *Sicillere göre Bursa İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1994.

teslîm olunub mâ vaka'a alâ vukû'ihî bi't-taleb ketb olundu. BŞS, A 145/173, A 145/173, 179a. (Safer 996/Ocak 1588)

Mahmiye-i Bursa sâkinlerinden Hatun Paşa bt. Aspatan nâm zimmiye mahfel-i şer'-i şerîf-i Nebevî ve divân-ı Mustafevî'ye hâzır olub Müslime olmağa tâlîbe ve râğîbe olmağın bî-tevakku'f İslâm arz olunub Aynî ismiyle müsemma olduğun kayd-i sicil olundu. BŞS, A 145/173, 244a. (Şaban 996/Temmuz 1588)

Garabet nâm Ermeni, meclis-i şerîfde, üç gün vardır Müslüman oldum, Mudurnu kâdısı olan Mevlânâ Abdülatîf Efendi ve mübâşir Musa b. Abdullah sipahi oğulları iki yıl vardır Müslüman ol derler (....). BŞS, A 145/173, 261b.

İş bu sene 995 mâh-ı Recebü'l-müreccebin dördüncü günü vakt-i asırda Osman nâm mühtedi küfrü terk edip İslâm'ı kabûl etmeğın mâ vaka'a el-Hâc Sinan talebiyle kayd olundu. BŞS, A 145/173, 295b. (10 Haziran 1587) .